

MEKIS D. JÁNOS

„PROUSTI TANULSÁGOK”

Kritikai olvasatok és poétikai alakzatok
a két háború közötti magyar irodalomban

**E disszenzuális
konszenzusban Proust
regénykísérlete kilép
a francia irodalom
köréből, s világirodal-
lommá válik – olyan
műnek bizonyulva, mely
jelentőségét
és jelentőkéességét
az antropológiai uni-
verzalizmusából nyeri.**

A modern európai regény hiperkanonikus¹ szövegei közül bizonyára *Az eltűnt idő nyomában* gyakorolta a legnagyobb hatást a két háború közötti magyar irodalomra. Thomas Mann, André Gide, James Joyce, Virginia Woolf, sőt Franz Kafka is jelen volt a magyar nyelvterület szakmai köztudatában, de hatásuk nem bizonyult széles körűnek, vagy ha igen – mint Mann esetében –, akkor a poétikai intenzitás hibádzott. A nehézségek persze számosak. Tudjuk, hogy Babits Mihály és Szerb Antal egyaránt idegenkedett Joyce poétikájától (melynek Hamvas Béla *Nyugat*-beli, legendás kritikaszorozatáig lényegében nem is létezett mérvadó magyar recepciója), hogy Kafka kanonizációja – ahogyan másutt is – évtizedeket késett,² s hogy a művelt magyar közízlés fordításban is szívesebben fogadta a történetelvű, humanista vagy „naturalista” (azaz realista) műveket, mint a modernista poétikák amúgy is nehezen átültethető találmányait.

Marcel Proust nagy műve ebbe az ellenálló közegbe hatolt be, s hagyott maradandó nyomokat. Elsőként a francia irodalom specialistái adtak hírt az 1919-ben Goncourt-díjjal kanonizált életműről; ám – jellemző módon – csak az író korai halála után, nekrológba csomagolt ismertetésekben. A *Nyugat*ba az a Gyergyai Albert ír átszellemült, már-már a prózavers színvonalára emelkedő esszé mesteréről, aki a következő években majd elkészíti *Az eltűnt idő nyomában* első köteteinek ihletett fordítását.³

Az éppen megindult, rivális *Napkelet* hasábjain pedig a kiváló romanista Eckhardt Sándor elemzi rövid, ám tanulmány értékű szemléjében az életművet.⁴ Mindketten a diadalra jutott francia modernista irodalmi hullám részeként, a *Nouvelle Revue Française* kontextusában vizsgálják a nagyregényt; melyet azonban saját jogán, egyedülálló irodalmi kvalitásait hangsúlyozva is nagyra értékelnek.

Írásaikban komoly bökkenőként merül fel a prousti radikális szövegkísérletek mint modern irodalmi fenoménnek a hagyománytörténelem betöltött szerepe. „Az irodalomtörténész zavarban van, honnan is származtassa ezt a művet” – fogalmaz Gyergyai –, hiszen a regény esszéformája Montaigne-t, a társasági élet rajza viszont Saint-Simont idézi, s ha az ítélesnek „kedve van keresgélni irodalmi reminiscentiákat, Proust irgalom nélkül megtréfálja, balzaci figurákat mutat neki, goncourt-i harmonizálásokkal kápráztatja, egy-egy leírás záró akkordjában flaubert-i kicsengésekre figyelmezteti”. A skála az angol groteszkig és az oroszos típusokig terjed, „s a kutató csak utólag eszmél arra, hogy mindez vonzó lépvevő és tudatos bűvészkedés, s Proust épp azért különbözik valamennyi elődjétől, mert mindegyiket magába olvasztotta”. Gyergyai szerint az „európai műveltség új kifejezőre talált Proustban, aki ily módon szerves részévé lesz az eljövendő nemzedék műveltségének”.⁵

Eckhardt, aki szintén Montaigne-t emlegeti a rendszertelenség és esszéesszerűség kapcsán, a poétika történeti-dekontextualizáló különösségét emeli ki: „Proust nem siet, mint Flaubert, Goncourt, Bourget vagy Barrès, az ő regényében a napról-napra élés minden impressziója teljes, és az én egész múltjával összefüggő érzelmi értékével szerepel.”⁶ Szövegében az ismertetés és elemzés mellett az interpretáció egy másik, markáns módjával is kísérletezik: a terjedelmhez képest viszonylag hosszú fordításrészleteteket ad közre a műből, már előzetesen megteremtve ezzel egy alternatív magyar Proust jelzésszerű nyelvi kánonját. A minőségi értekezéseket közlő *Napkelet* a későbbiekben is gyakran foglalkozik a francia író irodalmi örökségével. A francia, az európai, sőt a magyar regény újabb fejleményeit tárgyaló cikkekben is rendszeresen szóba kerül Proust neve és műve, hatáscentrumként és állandó viszonyítási alapként. Eckhardt mellett további kiváló értekezők, mint például Kállay Miklós, Halász Gábor, Németh László, Hamvas Béla, Mátrai László és Just Béla értelmezik ilyen kontextualizációs műveletekben Proust poétikáját. A konzervatív eszményű hazai irodalom kanonizációjának célzatos manőverei azonban szemlélató mást kizárják a lap primer-irodalmi részében a nemzetközi-modernista program magyar irodalmi applikációját.

A *Napkelet* és a *Nyugat* intézményi-kultúrideológiai ellentéte kezdettől fogva kisebb-nagyobb szócsatákat indukált a két lap hasábjain. A viták nemritkán ízetlen személyeskedésbe torkolltak, a felek kölcsönösen éltek a kompetenciák elvitatásának fegyverével.⁸ E permanens feszültséget tekintve különösen figyelemre méltó, hogy éppen Proust-ügyben teljes volt a konszenzus a két orgánium között. Sajátos morbus hungaricusként azonban épp ez az egyetértés adott alkalmat újabb csatározásokra. Így volt ez abban az 1928-as esetben is, amely egy egyszerű könyvajánlóval indult a *Nyugat* oldalain. Igaz, e szöveg talán túlságosan is arra apellált, hogy a maga diskurzusközösségét és értelmezői közösségét meghívva, az ellentábort pedig ad hominem is provokálva erősítse a beszédpozíciót.⁹ A vitában a felek kölcsönös sértéseket vágtak egymás fejéhez – miközben mindketten Marcel Proustot magasztalták.

A cikkben, melyet a *Nyugat* egyik kiemelt szerzőjének, Földi Mihálynak *A másik élet* című kötetéről írt, Laczkó Géza a barátjaként aposztrofálja Földit, jelezve: éppen ezért közlőül ismeri a művészetét; de azt is kijelenti: ez nem indukál bennfentes kritikát, csupán legitim jóindulatot ébreszt lelkében a mű iránt. Laczkó ezután az általa személyesen nem ismert Marcel Proustra hivatkozik, akinek viszont kizárólag a művészete keltett benne baráti érzelmeket.¹⁰ A rivális *Napkelet* álneves cikkben pellengérez ki a csoportelvként értékelt kritikus gyakorlatot: „Cydias” a szeretet-hermeneutika helyébe a fegyverbarátság eszméjét állítja, a feltétlen elfogadást pedig a Swann versus Bloch dilemmával opponálja.¹¹

Kétségtől érdekes probléma, mennyiben járulhat hozzá egy szituatív-kontextuális barátság az irodalomként tárgyiasuló szövegfenomén jobb megértéséhez. Szempontunkból azonban még relevánsabb kérdés: vajon elvezethet-e egy mű immanens befogadási élménye a szeretet (vagy legalábbis a jóindulaton alapuló megértés) hermeneutikájához?¹² Áthidalhatók-e a nyelvi-kulturális távolságok az esztétikai hatás személyes-irodalmi fenomenológiája révén?

Ironikus, hogy az ismertetett vitában a felek mindegyike sokkal inkább a sajátjának tekinti egy idegen nyelven írt, formabontó szöveg látókörét, mint az anyanyelvű vitapartner diszkurzív és értékhorizontját. E furcsa helyzetnek akár pozitív olvasata is lehetséges. A disputa ugyan *pars pro toto*ként jellemzi a korabeli „kettészakadt irodalom” áldatlan közállapotait, de egyszersmind előrevetíti egy későbbi megegyezési kísérlet reményét. E disszenzuális konszenzusban Proust regénykísérlete kilép a francia irodalom köréből, s világirodalomná válik – olyan műnek bizonyulva, mely jelentőségét és jelentőkéességét az antropológiai univerzalizmusából nyeri. *Az eltűnt idő nyomában* antropológia: idő és emlékezet egyszerre szubjektív és objektív reprezentációja, a stilizáltan rekurzív elbeszélés narratív személyiség-projektuma több oldalról is akceptálható tudásformát képvisel, így közös platformként működik. Az így elnyert belátások már valóban teljes joggal nevezhetők „prousti tanulságoknak”.

A húszas évek kezdeményezései után a harmincas évek magyar Proust-recepciója már diadalmas kritikai siker. Just Béla 1932-ben adja közre pszichológiai-esztétikai szemléletű mű-monográfiáját,¹³ és Németh László is ugyanebben az esztendőben indítja útjára nevezetes esszé-sorozatát *Az eltűnt idő nyomában* emlékezetpoétikájáról és irodalmi-diszkurzív jelentőségéről. A *Tanu* szerzője-szerkesztője éppúgy vizsgálja Proust „dilettantizmusát” (írásmódjának irodalmi rendszeren kívüliségét), mint művének „a képek alá rendelt” *időre és eseményre* épülő „motívumrendszerét” (képi-figuratív szerkezetét). Konklúziójában külön hangsúlyozza, hogy *Az eltűnt idő nyomában* legalább annyira a jövőnek, mint a jelennek szóló olvasmány.¹⁴ Babits Mihály *Az európai irodalom történetében* még erősebben fogalmaz, amikor a vállalkozása egészére nézvést is releváns megállapításokat tesz Proust főművéről. „Bizonyos, hogy egyelőre van még [...] egy közös európai irodalom... Dantében is a jövő csírái rejlettek; akiről azt mondják, hogy a középkort »foglalta össze«. S ha a *Komédia* modern párját kellene neveznem, talán Proustot mondanám, inkább mint a Balzac szét-eső regénysorozatát. Proust szigorú egység: noha első pillanatban tévelygőnek látszott és terjengőnek. Egysége befelé fűrt, egyre mélyebb és mélyebb rétegeibe a Léleknek és a Társaságnak.”¹⁵ Szerb Antal *Hétköznapi és csodák* című, nagy lélegzetű regénykritikai esszéjében szintén a világirodalmi horizont voltaképpen-i reprezentánsaként mutatja be Proustot. Az újítók közül ő az, „aki nemcsak el-

indult, hanem el is érkezett valahová, akiben az összes szétszórt tendencia összetalálkozik, aki már nem is lázadás, hanem honfoglalás az új birodalomban”.¹⁶ A negyvenes évekre Proust a modern frankofón világirodalmiság reprezentánsává válik a művelt magyar köztudatban. Az Athenaeum Kiadó nagy ívű antológiásorozatának francia kötetében – Maurice Barrès, Jules Rénard és Henri Bergson (!) mellett – Marcel Proust reprezentálja a 20. századi – Anatole France utáni – prózairodalmat.¹⁷

Mindeme sikerek ellenére azonban a hatáspotenciál részleges maradna, ha ilyen közvetítésekre korlátozódna. A voltaképpeni kérdés nagyon egyszerűen megfogalmazható. Kritikai siker volt-e csupán Proust nagyregénye, vagy tényleges, mérhető poétikai hatást is gyakorolt a magyar irodalomra?

A válasz azonban már korántsem ilyen egyszerű. A nyelvi-materiális közvetítés tekintetében kézenfekvő a fordítás dilemmáiból kiindulni. Vajon lefordítható-e egyáltalán az *À la recherche du temps perdu*? A narratív emlékezés pszichológiája nemzetközi, grammatikája és szintaxisa viszont nemzeti. Vajon minden nyelv elviseli a hosszú mondatokat? Nem „természetesebbek”, „magyarosabbak”-e a rövid mondatok? Kosztolányi Dezső határozott nemmel felel e fölvetésre – mégpedig 1935-ben, a nyelv művelő korszakában, amikor egyébként nagyon is éles szemmel pécézett ki grammatikai pongyolaságokat és pragmatikai sutaságokat. Szerinte Proust mondatai „egyáltalán nem »franciások«, nem is »magyarosak«, csak proustiak, írói egyéniségéből fakadóak”. S rögvést le is fordít két terjedelmes, egyenként majd’ fél lapnyi mondatot a „*Swannék oldalán*”-ból, azzal a megjegyzéssel, hogy ezeket semmiképp sem szabad „egyszerűsíteni, részekre bontani”, mert az a „gondolat meghamisítása” volna.¹⁸ De a *Rövid és hosszú mondat* Kosztolányi egy másik, másfajta translációs kísérlete miatt is becses hatástörténeti emlék. „[F]eledve megkezdett sétámat vagy sürgős utamat, [...] álldogálok, emlékezni próbálok, érzem, amint lelkem mélyén visszahódítom a feledés árvizétől elöntött területeket, és azok lassanként kiszáradnak, megint felépülnek...” – áll a műfordításában. Majd az író így kommentálja a szöveget: „Itt az író, mint titáni regénye majdnem minden részében, az emlékek áradata ragadja el és sodorja visszafelé az elmúlt időbe, akár egy megduzzadt záporpatak, és vele együtt kell rohannia, akár akar, akár nem, s egyszerre, egy lélegzetre vagy inkább egy szuszra kell kimondania mindent, ami hirtelen eszébe jut, különben, ha pontot tenne oda, ahova pont való, egyszerre megsemmisülne az emlékezés és szellemidőzet egész varázsa.”¹⁹

Kosztolányi, miután megfogalmazta, rögtön transzponálja is a célnyelvi szöveget: kommentárjában modulálva alkalmazza annak szintaktikai és szövegtani sajátosságait, sőt a metaforáit is. Az „egy lélegzetre” kimondás metruma (vagy antimetruma) a fenti szövegáttétel dikcióját is jellemzi, a tartalmi magyarázatot kiegészítő formai-materiális értelmezésként – árnyalatnyi iróniával, s még több szövegbarátsággal. E műhelymunka látszólag ellentétben áll az író prózanyelvének ritmusával, amelyet alapvetően a kifejezés tagolása és poentírozása jellemez. Érdemes megfigyelni azonban, hogyan alkalmaz a rendszerint rövid mondatokban fogalmazó Kosztolányi bizonyos szöveghelyeken többszörösen összetett szerkezeteket, melyek akár óvatos körmondatokká is bővíülhetnek. Ilyeneket találunk például az *Esti Kornél* Tizenhetedik fejezetében vagy *A kulcsban*; háború előtti novellái közül pedig a *Hrussz Krisztina csodálatos látogatásában* vagy *Az alvóban*. Ezen szöveghelyek mindegyike lelki-tudati folyamatok érzékelteté-

sét célozza. Kosztolányi Proust-fordítása és pastiche-szerű kommentárja így korántsem idegen az életmű poétikai kontextusától.²⁰

A Kosztolányi nyomdokain járó Márai Sándor egyebek mellett azért is gyakorolhatott oly jelentős hatást a két háború közötti, nemzetközi tájékozódású magyar irodalmárnemzedékre, mert művei világirodalmi kontextusban is jelentésképesek. Írásmódján nemcsak a *Buddenbrook ház* és a *Tonio Kröger* hagyott nyomot, de Gide és Kafka művészete is (utóbbtól már huszonéves korában novellákat fordított, elsőként a magyar irodalomban), s nem utolsósorban *Az eltűnt idő nyomában*. A *gyertyák csonkig égnek*et preferáló, mai nemzetközi recepcióval is dacoló magyar irodalomtörténeti tudat mindmáig, makacsul az *Egy polgár vallo-másait* tartja Márai legjelentősebb művének, a *Szindbád hazamegygyel* és a *Naplókkal* együtt; mindeme – nyugaton kevésbé méltányolt – szövegek közös sajátossága az emlékezetpoétikai figuráció. E vonatkozásban az említett szerzők és művek mellett, talán náluk is nagyobb jelentőséggel, Marcel Proust hatása a legjelentősebb. „Proustot olvastam, s megdöbbenve vettem észre, hogy fogalmam sincsen a mesterségről. Ezekben az években nyílt meg Proust világa az új nemzedék előtt; addig »sznob«-nak tartották, neurotikus fecsegőnek, aki egy mondén társadalom különc magánügyeit tartja szószátyár kényszerűséggel számon. Sokáig csak merészebb vállalkozók adtak hírt a világ méreteiről; nyomukban egy érdeklődő nemzedék kezdte gyanítani, hogy a »mondén társadalom«, mely Proust művében felvonul, közvetlen vérségi rokonságot tart az egyetemes emberiséggel, annak minden mítoszával és emlékével; hogy a »különc magánügyek«, az aprólékos gonddal rajzolt emberi vonatkozások, hangulatok »jelentéktelen« cselekedetek és találkozások mögött az emberiség teljes, ősi élménye gomolyog. Proust megnőtt ezekben az években, s minden szándékot beárnyékkolt. Hatása elől nem lehetett menekülni; azok sem menekültek, akik nem olvasták soha. Az ilyen kivételes jelenség ellenállhatatlan sugárzással hatol át az irodalom anyagán; közvetve és szűrőkön át elér a pogányokhoz és tudatlanokhoz is. A nemzedék, mely utána következett, tudott írni; de az írók kételkedtek, nem éppen készségükben, hanem hivatásukban és az írói céh presztízsében.”²¹

Itt sem csupán tartalmi, hanem stilisztikai közvetítéssel is dolgunk van; s egyúttal nemcsak tartalmi, de pragmatikai értelmezéssel is. A prousti mondat Máraínál meg-megárad, de soha nem válik parttalaná. Ebben a fikciós narratíva formáló elvei játszanak meghatározó szerepet. A szintaktikai és figuratív kalandozásokat korlátozó szövegszervező elvek egyike az anekdotikus történetmondás,²² melynek epizódokat generáló architektuális kódja egyfelől – időről időre, ütemről ütemre – kiléptet a termékeny modernista manírból és jelölőláncból, másfelől viszont – váratlan effektusként – meggyöngíti az önélet-írás folyton kísértő referenciális paktumát is. A különböző poétikai kódokat így egymás ellen játssza ki az *Egy polgár vallomásai*. Retorikus-színpadias gesztusai és nyelvi fegyelve; asszociatív emlékezetet imitáló, fluid-figuratív narrációtechnikája és az epizódok tagoló-szegmentáló funkciója; a körmondatos szerkezeteket megakasztó aforizmák, gnómák, punktumok – mindezek a prousti próza applikatív-kritikai olvasataként értelmezhetők. A Proust-adaptáció mint dialogikus transzpozíció akkor a leghatásosabb, ha idegenség és azonosság horizontjait szituatív, dinamikus viszonyba állítja egymással.²³ A moduláció akár el is fedheti a nemzetközi mnemopoétikai kontextust, az azonban latensen továbbra is adekvát marad. A *Szindbád hazamegy* Krúdy-értelmező pastiche-ában az utalási rend a magyar kulturális és irodalmi viszo-

nyokra korlátozódik, de az iteratív szerkezet megőrzi a világirodalmi vonatkoztatási mezőt.²⁴

Bár nem kis részben értelmezői diszpozíció és ízlés kérdése, így vitákra adhat alkalmat, hogy pontosan milyen analógiákat tekinthetünk érvényesnek, *Az eltűnt idő nyomában* kétségkívül a magyar irodalmi mező egyik legfontosabb szövegbázisa maradt. Proust ügye, a magyar társadalmi konszolidáció reményeit is tükrözve, a harmincas években egy ideig valóban a „kettészakadt irodalom” közeledési törekvéseinek egyik sikeres projektuma. A *Nyugat* 1937/6. száma négy jelentős Proust-előadásról is hírt ad, melyek mindegyikére áprilisban és májusban került sor. A szervezők sora a Vajda János Társaságtól a debreceni Csokonai-Körön át a Budapest I. rádióig terjedt. A legkiemelkedőbb rendezvényen „Robert Aron, [...] a *Nouvelle Revue Française* munkatársa tartott előadást Proustról, az Alliance Française budapesti bizottságának és a *Nyugat* szerkesztőségének rendezésében”. A prezentációt „Eckhardt Sándor egyetemi tanár, Proust első magyar ismertetője vezette be, Gaston Maugras francia követ s más francia és magyar előkelőségek jelenlétében”.²⁵

Hogy a világirodalmi látókör szélesítése nem öncél, de szociokulturális szükségyszerűség – ebben a meggyőződésben kétségkívül találkoztak a modern és a konzervatív-modern törekvések. Ottlik Géza a Rádió tényleges és lehetséges műsorpolitikáját,²⁶ Kenyeres Imre az egyetemi hallgatók olvasmányait mérlegelve²⁷ jut hasonló következtetésre a *Magyar Szemle* hasábjain. A magyarul egyébként csak töredékesen elérhető Proust mindkét írásban fontos tájékozási alap. A Gyergyai-fordítás megjelenése után viszont valóságos Proust-boom élénkíti fel az író magyar recepcióját. A *Nyugatban* Babits Mihály²⁸ és Halász Gábor,²⁹ a *Korunkban* Szenczei László³⁰ méltatta Gyergyai munkáját, a *Napkeletben* pedig Füsi József, aki valóságos entuziazmussal szólt a fordítói teljesítményről.³¹ Bár 1938-ban a francia recepció új, kételkedő hangjairól tudósító Just Bélának már védelmeznie kell Proustot, *Az eltűnt idő nyomában* marandó értékeit hangsúlyozva a változó kritikus ízlés antisznobériája ellenében,³² a magyar szellemi élet mérvadó fórumaiban nemigen találkozunk komolyan vehető negatív Proust-kritikával. A Gyergyai-interpretáció révén *Az eltűnt idő nyomában* végképp részévé vált a magyar szellemi látóhatárnak.

A Proust-fordítás mint közvetítés kérdése kezdettől fogva összefonódott a poétikai hatás problémájával – természetesen nem csak a magyar irodalomban. Vajon megmozgatja-e, felforgatja-e az anyanyelvi irodalmat a zseniális világirodalmi szöveg? A forrásszövegnek a célszövegbe való átültetése mennyiben technikai s mennyiben alkotó munka? Nem válik-e szellemi proletárrá az irodalmár a műfordítói munkája nyomán? Nem válik-e utánzóvá Proust tolmácsolója, ha utóbb maga is emlékezetnarratívával, időpoétikával kísérletezik? Még annak a Walter Benjaminsnak is meg kellett küzdenie e bökkenőkkel és frusztrációkkal, aki műfordítóként³³ és elemzőként is foglalkozott Proust regényével, s nyelvelméleti horizontban szemlélte a műfordítási praxis felvetette kérdéseket. *Az eltűnt idő nyomában* mnemopoétikáját értelmezve, az *akaratlan emlékezetet* a felejtés „Pénélope-művével” hozza összefüggésbe. Az emlékezet és a felejtés fogalmi felcserélődnek: az asszociatív de-strukturálás éjszakai munkájával a célelvű re-strukturálás nappali tevékenysége áll szemben. Mindez történeti léptékben is működik: Proust „emlékírássra alkalmassá” és „erőtérre” változtatta a 19. századot.³⁴ Saját, irodalmilag megformált emlékezőtechnikájának kimunkálása

során Benjamin termékenyen hasznosította a megtanultakat, mégsem vált közvetlen Proust-követővé.³⁵

Ez az attitűd gyakoribb, mint gondolnánk. Benjaminsal egyidejűleg Samuel Beckett szintén az akaratlan és akaratlagos emlékezet munkáját kutatja Proust-könyvében, s az előbbi formáció „fétiseit” – például a madelaine-kekszet és a Balbec környéki három fát – megvizsgálva arra a következtetésre jut, hogy a regény nem az emlékek mögötti tárgyi referencialitásnak, hanem magának az emlékezésnek az epikája. A stílus nem annyira technika, mint inkább vízió kérdése: a metaforikus kifejezés mögött metaforikus világlátás rejlik – állapítja meg lelkesen a fiatal szerző.³⁶ Beckett entuziazmusá látszólagos ellentmondásban van azszal a ténnyel, hogy saját műveiben látványosan kerüli az asszociatív-metaforikus emlékezetpoétikát. Ez azonban korántsem zárja ki a hatáskapcsolatot.

Emily Apter az irodalmi közvetítés kérdésköréről értekezve a „proustifikáció” jelenségét is görcső alá veszi. Rámutat, hogy a kimozdítások, nyelvi regiszterek és beszédműfajok keveredése nyomán végbemegy a poliglott beszélt nyelvi és irodalmi kódok reflektív applikációja a poétikai kompozícióban. Ebben a folyamatban – játékban – a prousti emlékezés-poétika és szövegtechnika ma is érvényes és hatóképes formációkat indukál.³⁷ A becketti példa nyilvánvalóan ide vág. A szerző szépirodalmi művei látszólag igen távol állnak a prousti praxistól, mégis összeköti vele az emlékezés – bár gyakran dezillúziós, lefokozó – metaforizálása és térbeliesítése s különösen a test szerepének előtérbe helyezése.

A magyar irodalomban is számos hasonló szöveghatáskapcsolatról és dilemmáról beszélhetünk. Füst Milán esetében a Proust-párhuzam mellett és ellen egyaránt felhozhatók érvek.³⁸ *Az eltűnt idő nyomában* oly hitelesen elemző Németh László saját szépprózája többnyire jóval zártabb jelviszonyokat épít ki, mint a meseteréé, ám az *Iszony* és a *Gyász* éppenséggel az emlékezet anomáliáit is képes innovatív módon színre vinni, narrativizálni.³⁹ Szentkuthy Miklósról már Babits megállapította, hogy egyaránt merít Joyce és Proust módszeréből,⁴⁰ s ezt a korszerű szakirodalom azóta megerősítette.⁴¹

Az értő rajongás, a sznob érdeklődés, az írói tiszteletadás és a poétikai hatás összefüggésrendszerében, a Proust-kultusz éveit alatti⁴² meglehetősen összekuszálódnak a szálak. Ez azonban termékeny zűrzavar. A később megszilárdult értelmezésalakzatok, mint a Kaffka Margit⁴³ vagy a ma leginkább elfogadott Krúdy Gyula-párhuzam⁴⁴ strukturális alapjai is e korszakra vezethetők vissza. Olyan új, releváns interpretatív javaslatoknak készítve elő a terepet, mint a Mészöly Miklós-analógia,⁴⁵ valamint olyan látványos stilisztikai rájátszásoknak, mint a prózafordulat körmondatos epikájának proustizmusai.

■ JEGYZETEK

1. Vö. David Damrosch: *World Literature in a Postcanonical, Hypercanonical Age*. In: Haun Saussy (ed.): *Comparative Literature in an Age of Globalization*. Johns Hopkins University Press, Baltimore, 2006. 43–53.
2. Vö. Györfly Miklós: *A modern regény magyarul. 1977, Musil A tulajdonságok nélküli ember Tandori Dezső fordításában*. In: Szegedy-Maszák Mihály – Veres András (szerk.): *A magyar irodalom története* III. Gondolat, Bp., 2007. 730–744.
3. Gyergyai Albert: *Marcel Proust*. Nyugat 1923/6.
4. Eckhardt Sándor: *Marcel Proust*. Napkelet 1923/2. 179–183.
5. Gyergyai Albert: i. m. uo.
6. Eckhardt Sándor: i. m. 180.
7. „A kritikai rovatot Horváth János vezeti.” Impresszum, Napkelet 1923/2.
8. Meg kell jegyezni, hogy az erőviszonyok nem voltak éppen kiegyenlítettek. A *Napkelet* a bevételek és magánadományok mellett nagyvonalú kormánytámogatásban is részesült, a *Nyugat* anyagi bázisa viszont ebben az időben jóval bizonytalanabb volt, s politikai ellenszélben kellett tevékenykednie. Vö. Drabancz M. Róbert: *Disputák a kulturális igazgatásról – Az 1920-as évek második felének magyarországi sajtónyilvánosságában*. Debreceni Egyetem BTK, Debrecen, 2007. Különösen: 74.

9. „Ki írjon rólnk? Tán Császár Elemér vagy Bangha páter? Ám írjanak, vágjanak le, mutassák ki hibáinkat, erre, mint messziről figyelők, kiválóan alkalmasak. De el van-e intézve egy író azzal, ha tőle távoliak kipirosceruzázzák benne a hibákat?” Laczkó Géza: *A másik élet – a másik író*. Nyugat 1928/2.
10. „[E]gy író, egy könyv lényegét megfogni és kifejezni csak az tudja, aki szeretettel s nem pirosceruzával indul az író felé.” Laczkó Géza: i. m. uo.
11. „Olvassa Proustot! És nézzén körül fegyvertársai között. Talál-e egy Swannt is köztük, nem mind Blochok-e, vagy még annál is rosszabbak.” Cydias: *Proust tanulságok Laczkó Géza számára*. Napkelet 1928/4. 320. „Cydias” tipológiája egyébként alig burkolt utalás Földi származására. – Megjegyzendő, hogy Laczkó kritikai allegóriájának képi világában a nyugatosok kezében nemcsak, hogy nincs fegyver, de éppenséggel ők töltik be az úzótt vad (az ezüstróké), a konzervatívok pedig a vadász (a zsákmányejtő prémvadászok) szerepét. Vö. Laczkó Géza: i. m. uo.
12. A „fegyverbarátság” mintájára ezt akár „szövegbarátság” is nevezhetnénk.
13. Just Béla: *A szerelem lélektana Marcel Proust művében*. A szerző kiadása, Bp., 1932.
14. Németh László: *Proust módszere*. Tanu 1/I. [1932–1933] 2–15; Németh László: *Proust világa*. Tanu 1/II. [1932–1933] 91–100; Németh László: *Proust jövője*. Tanu 1/III. [1932–1933] 156–163.
15. Babits Mihály: *Az európai irodalom története. 1760–1925*. Nyugat kiadás, h. n. [Bp.], é. n. [1936]. 345.
16. Szerb Antal: *Hétköznapok és csodák*. Révai, h. n. [Bp.], é. n. [1936] 31.
17. Illyés Gyula (szerk.): *A francia irodalom kincsháza*. Athenaeum, Bp., é. n. [1942] 393–397. Gyergyai Albert fordítása.
18. Kosztolányi Dezső: *Rövid és hosszú mondat* (1935). In: Uő: *Nyelv és lélek*. Szépirodalmi, Bp., 1971. 283–285.
19. Uo.
20. Bónus Tibor – aki egyébként az író egy másik Proust-fordítástörédékére is rábukkant – meggyőzően érvel a Kosztolányi-próza rejtett Proust-párhuzamai mellett. Vö. Bónus Tibor: *A másik titok. Kosztolányi Dezső: Édes Anna*. Kortárs, Bp., 2017. 29, 93, 312.
21. Márai Sándor: *Egy polgár vallomása I–II*. Helikon, Bp., 1999. 340.
22. Vö. Gintli Tibor: *Krúdy-párhuzamok Márai narrációs technikájában. Anekdotikuság és kalandszerűség A Garnek műve ciklusban*. Irodalomismeret 2012/1. 59, 70.
23. „Tíz éve »életm Európában«, mint valamilyen haladó, szorgalmas növendék; s egyszerre groteszknak, hazugnak érzetem helyzetemet. Valahogy nem volt valóságos az életem: mindenből hiányzott az a közvetlen, tapintható valóság, tartalom, ami nélkül az élet idegenben idővel feladattá, szereppé változik át. Észre kellett vennem, hogy mindaz, amit »idekünn« észlelhetek, távol marad tőlem; érdeklődésem szeminárium; Marcel Proust is érdekel, de másképp, s nem olyan végzetesen, mint egy hazai költő emelkedése vagy bukása; az ebédhez mindig úgy ülök le, »saját párizsi lakásomban« is, mintha vendégségben lennék valahol, az ételek is úgy ízlenek kissé, mintha kiállításán kóstolgtatnám a konyhaművészet mesterséges remekeit, a hírek, melyeket a lapokban olvasok, nem érintenek meg, átlapozom a napihíreket, nem érdekel, ki halt meg az utcában s kit harapott meg a kutya. Mindenestől vidéki maradtam Európában; a kassai helyi lapot járattam éveken át Párizsba s az ottani városi politika alakulása vagy egy helybeli műsoros estély leírása közvetlenebbül érdekelt, mint a francia kormány bukása vagy a párizsi Nemzeti Színház gálaelőadásának kulisszatitkai.” Márai Sándor: *Egy polgár vallomása*. i. m. 365–366.
24. Szávai János: *Iteráció*. In: Uő: *A kassai dóm. Közéletek Márai Sándorhoz*. Kalligram, Pozsony, 2008. 7–19.
25. *Proust-előadások*. A Nyugat hírei. Nyugat 1937/6.
26. Ottlik Géza: *Magyar rádió vagy európai rádió? Egy műsorszórási terve*. Magyar Szemle 1935. szeptember–december (25. kötet 1–4. szám), 244–250.
27. Kenyeres Imre: *Egyetemi hallgatók olvasmányai*. Magyar Szemle 1936. szeptember–december (28. kötet 1–4. szám). 199–208.
28. Babits Mihály: *Magyar Proust*. Nyugat 1937/4.
29. Halász Gábor: *A Proust-élmény nyomában*. Nyugat 1937/6.
30. Szcenczei László: *Marcel Proust: Az eltűnt idő nyomában (Swann)*. Fordította: Gyergyai Albert. Korunk 1937/7–8. 690–693.
31. Füsi József: *Proust magyarul. Bimbózó lányok árnyékában*. Napkelet 1938/6. 406.
32. Just Béla: *Proust körül*. Nyugat 1938/5.
33. Walter Benjamin – Franz Hessel (übers.): Marcel Proust: *Im Schatten der jungen Mädchen* (1927); *Die Herzogin von Guermantes* (1930)
34. Walter Benjamin: *Adalék a Proust-képhez* (1929). In: Uő: *„A szírének hallgatása”. Válogatott írások*. (Ford. Szabó Csaba.) Osiris, Bp., 2001. 126–139.
35. Davide Giuriato: *Der Schmetterling. Walter Benjamin als Übersetzer seiner selbst*. Prospero 2005/12. 95–121; Nicolas Pethes: *Mnemographie. Poetiken der Erinnerung und Destruktion nach Walter Benjamin*. Niemayer, Tübingen, 1999. 55–56; 110; 134–135.
36. Samuel Beckett: *Proust* (1930). Grove Press, New York, n. d.
37. Emily Apter: *The Translation Zone. A New Comparative Literature*. Princeton University Press, Princeton–Oxford, 2006. A „Proustification” jelenségéről: 167–168.
38. Vö. Schein Gábor: *Füst Milán*. Jelenkor, Bp., 2017. Proust mint lehetséges kontextus, illetve a világirodalmi horizontban tekintett Füst-próza: 471. skk
39. Vö. Sztár Katalin: *Tudatkritika a prózanyelvben. Németh László poétikájához*. Iskolakultúra 2012/12. 3–12.
40. „Polcomon valóságos szemrehányásként vár a »magyar Joyce«: messziről fölöltő testes kötet, mely mintha egy óriás paródia volna, még külső formátumában is hasonlítani akar az *Ulysses*hez; ámbár tartalmában és stílusban talán inkább még Proust művéhez akar hasonlítani. Mily imponáló munka! Óriás ambíció! Valódi amalámja a XX. századi regény két legforradalmibb hatású alkotásának. Én e kettő között inkább ellentétet, mint hasonlóságot látok.” Babits Mihály: *Könyvről könyvre – Könyví és nehéz irodalom*. Nyugat 1934/16.

41. „Ahol Joyce abbahagyja: például félbeszakítja a mondatot, ott Szentkuthy továbbír, illetve újrakezdi a magyarázatot, az értelmezést. Magyarázó, hasonlító leírásai szemantikai szerkezetükben általában jobban hasonlítanak Proust metaforizáló és hasonlító leírásaihoz, annak kiegyensúlyozott, klasszikus mondat szerkesztése viszont már idegen Szentkuthytól. Nominális, azonosító metaforikus prédikációi, szintagmatikus szintű nyelvi egységei viszont kétségkívül rokonítják Joyce nyelvének egyes összetevőivel.” Tolcsvai Nagy Gábor: „Új szójáték-kultúra felé avagy a dogmatikus akcidentalizmus szabályairól”. *Szentkuthy és a nyelv*. *Literatura* 1992/2. 149–159. 151.
42. Karafiáth Judit: *Az eltűnt Proust-kultusz nyomában. Proust kultusza Magyarországon a két háború között*. *Irodalomtörténeti Közlemények* 1990/3. 377–386.
43. Bodnár György: *Kafka Margit*. Balassi, Bp., 2001.
44. Pl. Baránszky Jób László: *Krúdy és Proust*. *Híd* 1965/11. 1423–1432; Mészöly Miklós: *Krúdy – Proust*. In: *Uő: A tágasság iskolája*. [Szépirodalmi, Bp., 1977] *Digitális Irodalmi Akadémia*, 2010.
45. Thomka Beáta: *Mészöly Miklós*. Kalligram, Pozsony, 1995.

